

↓ Recension

KOHEI SAITO: *Marx i antropocen: För en idé om nerväxtkommunism*. Översatt av Peter Samuelsson. Stockholm: Nirstedt/litteratur.

UTGÅNGSPUNKTEN FÖR KOHEI Saitos bok är att mänskligheten står inför en djupnande ekologisk kris som hotar att omintetgöra förutsättningarna för mänsklig civilisation. Denna kris hänger nära samman med det kapitalistiska systemets rovdrift på naturens resurser. Därför, menar han, blir det alltmer angeläget att koppla samman kampen mot klimat- och miljöförstörelsen med en marxistisk analys av kapitalismens utveckling. Boken består av tre delar. I den första utvecklar han en »marxistisk ekologi» (Saito 2025: 22) som han anser sig kunna utläsa ur Marx skrifter. I den andra delen diskuterar han den ontologiska relationen mellan natur och mänskliga samhällen, och tar bland annat avstånd från föreställningen om naturen som en social konstruktion (s. 200). I den tredje delen utvecklar han ytterligare det ekologiska synsätt som han säger sig kunna härleda från Marx texter.

En problematisk tolkningstradition

BOKEN INGÅR I en tradition som strävar att förena marxism med grön ideologi genom att omtolka Marx så att han framstår som starkt ekologiskt medveten. Ursprunget till denna tolkningstradition står att finna hos sociologen John Bellamy Foster. Han hävdar att Marx hade ett »centralt begrepp om en »metabolisk reva» i människans relation med naturen» (Foster 2000: ix). Saito påstår i likhet med Foster att Marx hade en ekologisk »metabolismteori» som var både »djupgående och gedigen». Liksom Foster beskriver han denna teori som »Marx teori om den metaboliska revan» (Saito 2025: 52, 236).

Det finns dock ett stort problem med denna Marx-tolkning: Det

har aldrig presenterats något belägg för att Marx skulle ha utvecklat någon sådan teori. Han verkar aldrig ens ha använt uttrycket »metabolisk reva». Det närmaste man kommer ett sådant uttryck hos Marx är ett avsnitt i Kapitalet, del 3, där Marx hävdar där att urbaniseringen har medfört:

... Bedingungen, die einen unheilbaren Riß hervorrufen in dem Zusammenhang des gesellschaftlichen und durch die Naturgesetze des Lebens vorgeschriebnen Stoffwechsels. (Marx 2004: 788)

I den engelska översättning från 1977 som både Foster och Saito använder blir detta:

... conditions that provoke an irreparable rift in the interdependent process of social metabolism, a metabolism prescribed by the natural laws of life itself. (Marx 1977: 949)

I den mest använda engelska översättningen, den som ingår i Marx och Engels samlade verk på engelska, återges detta annorlunda. I stället för »metabolism» används där uttrycket »social interchange» (Marx & Engels 1998: 799). Detta är en bättre översättning. Tyskans »Stoffwechsel» betyder ordagrant och ursprungligen utbyte av materia. Marx använde ordet i denna allmänna betydelse. (I modern tyska har det samma betydelse som svenskans och engelskans »metabolism», dvs. det syftar på kemiska reaktioner inom en och samma organism.)

I reklamen för denna bok hävdas att Saito använder »nytt material som publicerats i Karl Marx och Friedrich Engels samlade verk» och att han på grundval av detta presenterar »en helt ny sida av Marx alternativ till det kapitalistiska samhället och föreställningen om tillväxt».¹ Detta är falsk reklam. Marx hade en livslång vana att skriva av långa partier ur böcker och artiklar han läste. De åsyftade nya källorna är sådana avskrifter. Dessa anteckningar är ovärderliga för forskning om källorna till Marx idéer, men de innehåller ingen av Marx konstruerad teori om miljöförstöring.

En felaktig teori om gödsel

I DEN OVAN citerade passagen ur *Kapitalet* använde Marx begreppet materialutbyte (Stoffwechsel) för att beskriva kemisten Justus von Liebig's uppfattning om varför bördigheten minskade i europeiska jordar. Enligt Liebig's teori berodde detta på urbaniseringen. Tidigare, när nästan hela befolkningen bodde på landsbygden, återfördes den mänskliga avföringen till jorden och kom därmed till nytta som gödsel. När en stor del av befolkningen hade flyttat till städerna, minskade denna återföring av gödsel kraftigt, och därför blev skördarna mindre. Marx anslöt sig till Liebig's uppfattning om detta, och han beskrev förändringen som ett avbrott i ett materialutbyte. (I dag skulle vi ha talat om en sådan förändring som ett avbrott i en cirkulär process.)

Denna förklaring av den minskade bördigheten var alltså inte Marx egen teori, utan Liebig's. Givet vad vi vet i dag framstår dess förklaringsvärde som starkt begränsat. Liebig tog för givet att mänsklig avföring återfördes till jordarna i det förindustriella jordbrukssamhället, men det är högst oklart i vilken utsträckning detta faktiskt skedde. Samtidigt med urbaniseringen ökade djurhållningen kraftigt, bland annat i Storbritannien. Detta ledde till en ökad tillgång till animalisk gödsel som mer än väl kan ha kompenserat för den minskade tillgången till mänsklig gödsel (Rudy 2001). Andra faktorer än gödselmängden kan ha försämrat åkermarkens bördighet. I en bok publicerad år 1867 framhöll lantbrukaren William Heywood flera förändringar som kan ha försämrat skördarna, däribland djupare plöjning, överdriven gödsling, monokulturer och utdikning (Heywood 1867; jfr Schneider & McMichael 2010). Förmodligen hade Heywood rätt i mycket av detta, och Liebig's förklaring som Marx anslöt sig till kan ha varit av tämligen underordnad betydelse.

Om Marx ansåg sig ha en egen, särskild teori om Stoffwechsel (materialutbyte), så hade man kunnat förvänta sig ett konsekvent språkbruk. Han borde då t. ex. ha sett till att den franska översättningen av *Kapitalets* första band, som han granskade inför utgivningen år 1875, konsekvent använde en och samma term för detta begrepp. Men så skedde inte, utan tvärtom godkände han att »Stoffwechsel» översattes på ett mycket varierande sätt, t. ex. »combinaisons matérielles», »permutation de matières» och »échanges matériels entre l'homme et la

nature» (Marx 1989: 64n, 82, 151; jfr det tyska originalet, Marx 1983: 52n, 67, 135). (Det franska ordet »métabolisme» var redan då väletablerat, men förekommer såvitt jag kan se inte i översättningen.)

En misslyckad metafor

DEN TEORI OM en »metabolisk reva» i människans förhållande till naturen som Saito och andra tillskriver Marx är således en sentida konstruktion och inte något som Marx själv utvecklade. Men gör detta någonting? Även om teorin är framtagen av nutida marxister snarare än av Marx kan den väl vara till nytta? Är inte jämförelsen med metabolism och med en reva i metabolismen en bra metafor för att uppmärksamma och förstå de miljöproblem som vi människor ställer till med?

Nej, enligt min mening är detta tvärtom en tämligen misslyckad metafor, givet den moderna betydelsen av ordet »metabolism». En organisms metabolism är ett till stora delar självreglerande system som har optimerats genom årmiljoner av evolutionärt urval. Vi endoterma (»varmblodiga») varelser har till exempel mekanismer i ämnesomsättningen som håller kroppstemperaturen konstant trots förändringar i yttertemperaturen (bland annat genom att förbränna mer fett i en kall omgivning). De ekologiska systemen är inte på samma sätt självreglerande. Så till exempel har naturen som helhet – i motsats till människokroppen – ingen termostatliknande funktion som strävar att hålla temperaturen på en optimal nivå. Att beskriva de kemiska processerna i stora ekologiska system som ett slags »metabolism» är därför missvisande. Det är en skadlig metafor eftersom den kan få oss att uppfatta de ekologiska systemen som mindre sköra än vad de faktiskt är.

På 1970-talet utvecklade anställda inom oljebolaget Shell den så kallade Gaia-hypotesen, enligt vilken jordens totala ekosystem är ett slags självreglerande organism. Detta är en vanföreställning som tyvärr ännu inte är helt utrotad (Hansson 2022; Aronowsky 2021). Foster hyllade den nyligen på ett anmärkningsvärt aningslöst sätt i en av sina böcker (Foster 2022: 20–21). Föreställningen att hela ekosystem har en slags »metabolism» leder tankarna i samma felaktiga riktning som Gaia-hypotesen. Med eller utan marxistiska fraser tjänar metabolism-metaforen deras intressen som vill få oss att tro att jorden tål mer miljöförstörelse än vad den faktiskt gör.

Det tyska ordet »Riss» syftar liksom engelskans »rift» och svenskans »reva» på en spricka som uppstår i något som från början var helt. Talet om en »reva» i det moderna jordbrukets förhållande till naturen är därför också problematiskt. Det bidrar till att upprätthålla den vanliga missuppfattningen att det förmoderna jordbruket inte var skadligt för naturen. Således är varken »metabolism» eller »reva» bra metaforer för att förstå miljöproblemen.

Miljömedvetna socialister

SAITO HAR RÄTT i att Marx intresserade sig för frågor av det slag som vi idag kallar miljöfrågor. Om detta var han långtifrån ensam. Redan på 1840-talet fanns en utbredd oro i Storbritannien om miljöförstörelse och om naturresursernas begränsningar (Parkins 2018). Andra socialister än Marx var starkt engagerade i dessa frågor. John Stuart Mill, som ju kallade sig själv socialist (men inte är särskilt populär bland marxister), argumenterade för nolltillväxt i sin nationalekonomiska lärobok. Han var också en dem som år 1865 grundade Storbritanniens första miljöorganisation, Commons Preservation Society. En annan av grundarna var William Morris (1834–1896), som kombinerade sina socialistiska idéer med en radikal miljöpolitik. Det engelska Green Party räknar honom som en av sina främsta föregångare. Det finns också anledning att nämna Edward Carpenter (1844–1929), som i ord och handling försökte visa hur socialistiska idéer om ekonomin kunde förenas med större omsorg om naturen. För den som söker tidiga belägg för miljömedvetenhet i socialistiska kretsar finns det avsevärt tydligare exempel än Marx att hänvisa till. →

Sven Ove Hansson

Noter

1. Bokpresentation på Adlibris.com, senast läst den 13 februari 2026.

Referenser

- ARONOWSKY, LEAH (2021). »Gas guzzling Gaia, or: A prehistory of climate change denialism», *Critical Inquiry*, vol. 47, nr. 2, ss. 306–327.
- FOSTER, JOHN BELLAMY (2000). *Marx's Ecology: Materialism and nature*. New York: Monthly Review Press.
- FOSTER, JOHN BELLAMY (2022). *Capitalism in the Anthropocene: Ecological Ruin or Ecological Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- HANSSON, SVEN OVE (2022). »Holism and pseudoholism», i: Shyam Wuppuluri och Ian Stewart (red.) *From Electrons to Elephants and Elections: Exploring the Role of Content and Context*. Cham: Springer Nature, ss. 215–228.
- HEYWOOD, WILLIAM H. (1867). *High Farming. How far Is It Expedient? Let Nature Answer*. Chester: Phillipson and Golder.
- MARX, KARL (1977). *Capital*, volym 3. Översättning David Fernbach. New York: Vintage.
- MARX, KARL (1983). *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie. Erster Band*. Hamburg 1867. *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), II/5 H. Berlin: Dietz och Akademie-Verlag.
- MARX, KARL (1989). *Le Capital, Paris 1872–1875. Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), II/7 H. Berlin: Dietz och Akademie-Verlag.
- MARX, KARL (2004). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band*. Herausgegeben von Friedrich Engels. Hamburg 1894. *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), II/15 H. Berlin: Dietz och Akademie-Verlag.
- MARX, KARL OCH FRIEDRICH ENGELS (1998). *Collected Works, Vol. 37: Karl Marx Capital: Volume 3*. London: Lawrence & Wishart.
- PARKINS, WENDY. (2018). *Victorian Sustainability in Literature and Culture*. Oxon: Routledge.
- RUDY, ALAN (2001). »Marx's Ecology and Rift Analysis», *Capitalism Nature Socialism*, vol. 12, nr. 2, ss. 56–63.
- SAITO, KOHEI (2025). *Marx i antropocen: För en idé om nerväxtkommunism*. Översättning Peter Samuelsson. Stockholm: Nirstedt/litteratur.
- SCHNEIDER, MINDI OCH PHILIP MCMICHAEL (2010). »Deepening, and repairing, the metabolic rift», *The Journal of Peasant Studies*, vol. 37, nr. 3, ss. 461–484.